

Autyzm. Osoby ze spektrum zaburzeń autystycznych i katecheza

ks. Andrzej Kiciński

Katecheza osób z autyzmem polega na spotkaniu „na moście” pomiędzy światem, który my znamy, a światem, który jeszcze nie do końca jest nam znany i w którym żyją osoby ze spektrum zaburzeń autystycznych.

Pionierami badań nad spektrum zaburzeń autystycznych byli Leo Kanner i Hans Asperger. Niezależnie od siebie opublikowali wyniki badań, używając słowa „autystyczny”. Najpierw Kanner w Baltimor w USA w 1943 roku, a następnie Asperger w Wiedniu w 1944 roku opisali tzw. autyzm dziecięcy. Termin był jednak wprowadzony wcześniej przez Eugena Bleulera w 1916 roku i odnosił się w psychiatrii do zaburzenia w schizofrenii, charakteryzującego się zawężeniem relacji z ludźmi i światem. Opisano je przy użyciu greckiego słowa *autós*, czyli „sam”. Niemniej Kanner i Asperger oraz autorzy współczesnych badań odnoszą ten termin wyłącznie do zaburzenia rozwojowego¹. Kanner

opisał grupę 11 dzieci, u których występował specyficzny wzorec zachowania, i scharakteryzował je jako „zamknięte we własnym świecie” – co mimo dużego postępu badań jest dalej chętnie stosowaną metaforą. Określenie „autyzm dziecięcy” dziś zanika, bowiem spektrum zaburzeń autystycznych jest diagnozowane zarówno u dzieci, jak i u dorosłych. Jest stanem, nie chorobą, którą można wyleczyć. Można jednak poprawić jakość funkcjonowania tych osób i mówiąc językiem teologii, wspierać ich w poszukiwaniach własnego powołania życiowego. Zachęcał nas do tego papież Franciszek, który podczas spotkania z rodzinami osób z autyzmem w Rzymie 22 listopada 2014 roku podkreślił, że chodzi o towarzyszenie, nie anonimowe i bezosobowe, ale takie, które ma na celu przede wszystkim wsłuchanie się w głębokie potrzeby, jakie wyrastają z istoty tego schorzenia. Autyzm często nie tylko trudno zdiagnozować, ale przede wszystkim przezwyciężyć wstyd czy skłonność do ucieczki w samotność, co dotyczy zwłaszcza rodzin². Niniejszy artykuł

¹ Zob. U. Frith, *Autyzm. Wyjaśnienie tajemnicy*, Gdańsk 2008, s. 25-28.

² Na portalu internetowym *Deon.pl* mamy nie tylko fragmenty tego przemówienia, ale również film z tego niezwykłego wydarzenia, które można określić pierwszym światowym spotkaniem rodzin z osobami z autyzmem z papieżem. Zob.

jest próbą odpowiedzi na pytanie, jak dziś rozumieć autyzm i jak przygotować się do katechizowania osób z autyzmem, aby mogły wzrastać w świętości³.

Autyzm – zdefiniowane obszary i rozwijająca się diagnostyka

Autyzm to niezmiernie skomplikowane, biologicznie uwarunkowane zaburzenie rozwojowe, w którym wyodrębniamy dwa podstawowe obszary diagnostyczne: (1) trudności w komunikacji społecznej i (2) zachowania stereotypowe. Diagnozowanie wciąż się rozwija, jeszcze do niedawna funkcjonowała tzw. triada diagnostyczna, określająca autyzm jako: (1) jakościowe nieprawidłowości wzajemnych interakcji społecznych, (2) jakościowe nieprawidłowości w porozumiewaniu się oraz (3) ograniczone, powtarzające się i stereotypowe wzorce zachowania, zainteresowań i aktywności. Dziś wydaje się słuszne skoncentrowanie się na dwóch głównych obszarach diagnostycznych.

Autyzm jest diagnozowany na podstawie list symptomów zawartych w dwóch podstawowych systemach klasyfikacyjnych chorób i zaburzeń funkcjonowania, opracowanych przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne⁴ i Światową Organizację Zdrowia⁵. Ale i one wciąż zmieniają swoje wskazania, ze względu na rozwój wiedzy o różnorodności objawów, stopniu ich nasilania, a także przebiegu różnych stadiów autyzmu. Ponadto objawy kliniczne są zależne od wieku rozwojowego osoby z autyzmem. Przyczyny autyzmu nie zostały dotąd całkowicie poznane i trwa debata tych, którzy wskazują na zaburzenia genetyczne, i tych, którzy wskazują na zaburzenia wynikające z przyczyn środowiskowych. Popularne jest stwierdzenie, że autyzm to w 60% zaburzenia genetyczne i 40% środowiskowe. Prace badawcze charakteryzują się właśnie podejściem genetycznym bądź środowiskowym, ale obecne jest również podejście syntezujące.

kn. *Papież z uczestnikami konferencji o autyzmie*, w: <http://www.deon.pl/religia/serwis-papieski/aktualnosci-papieskie/art,2488,papiez-z-uczestnikami-konferencji-o-autyzmie.html> [dostęp: 2 XI 2015]. Sprawozdanie z XXIX Konferencji Papieskiej Rady ds. Służby Zdrowia poświęcone autyzmowi, na końcu której miało miejsce wspomniane spotkanie z papieżem Franciszkiem, zob. I. Rutkowska, *Autyzm – tu chodzi o miłość*, „Kotwica” (2014) nr 6, s. 32-37.

- 3 Wieloaspektowo to zagadnienie jest w polskiej katechetyce ciągle opracowywane, m.in. w: *Człowiek i autyzm. Autyzm i Lubelszczyzna*, red. A. Kiciński, Gaudium, Lublin 2010; *Człowiek i autyzm*, red. J. Kocki, A. Kiciński, Polihymnia, Lublin 2010; *Jak przygotować młodzież z niepełnosprawnością intelektualną do bierzmowania?*, red. K. Sosna, Gaudinium, Gniezno 2010; *Katecheza osób szczególnie troski. Stan aktualny, propozycje na przyszłość*, red. A. Kiciński, WAM, Kraków 2008; A. Kiciński, *Niepełnosprawnych intelektualnie duszpasterstwo*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, s. 557-560; A. Kiciński, *Niepełnosprawny*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 13, Lublin 2009, kol. 1153-1156; A. Kiciński, *Katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną. Polskie doświadczenia*, „Homo Dei” 78 (2009) nr 4, s. 55-68; A. Kiciński, *Powołanie katechety specjalnego*, w: *Katecheza w szkole współczesnej*, red. M. Zajac, Lublin 2010, s. 91-104, K. Sosna, *Jak przygotować dziecko z niepełnosprawnością intelektualną do I Komunii Świętej?*, Gniezno 2009; A. Prokopiak, *Uczeń z zaburzeniami ze spektrum autyzmu na katechezie w szkole ogólnodostępnej*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 14 (2014) nr 4, s. 61-68.
- 4 Najczęściej postępujemy się skrótem DSM. Obecnie wyszła nowa klasyfikacja DSM-5 – Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders jest to system diagnozy nozologicznej Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego. Stanowi on narzędzie dla lekarzy rodzinnych, psychiatrów, psychologów i psychoterapeutów. Nozologia to dziedzina wiedzy medycznej zajmująca się podziałem (klasyfikacją) chorób i ich opisem. Diagnoza w psychologii polega na opisie pozytywnych i negatywnych właściwości psychicznych oraz psychologicznych mechanizmów funkcjonowania jednostki, wyjaśnianiu problemów w jej funkcjonowaniu oraz prognozie skutków zachowań, zjawisk i możliwości modyfikowania tego, co problematyczne w funkcjonowaniu danej jednostki.
- 5 ICD – International Classification of Diseases – Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych; jest to europejski system klasyfikacji chorób opracowany pod auspicjami Światowej Organizacji Zdrowia. Ukazało się wiele kolejnych wersji ICD; ostatnia, dziesiąta, znana jako ICD-10, jest z 1992 r. ICD zawiera rozszerzony dział poświęcony zaburzeniom psychicznym i zaburzeniom zachowania; wykorzystywany jest on w szerokim zakresie w wielu krajach.

Na początku odwołam się do klarownego wyjaśnienia podstawowych terminów odnoszących się do autyzmu w opracowaniu Ewy Pisuli⁶, a następnie do nowej klasyfikacji zaburzeń, która niedługo ukaże się w języku polskim.

1. Autyzm klasyczny/zespół Kanner – terminy historyczne odnoszące się do opisów Kanner’a bądź jeszcze stosowane do opisanie ciężkiej postaci autyzmu, gdzie występują duże trudności w rozwoju społecznym i brak mowy. Według autorki są to przede wszystkim terminy historyczne, niewiele wnoszące do aktualnej wiedzy na temat autyzmu.
2. Autyzm wczesnodziecięcy – również termin historyczny. Określenie zostało wyeliminowane przez WHO (World Health Organization), kiedy okazało się, że symptomy autyzmu mogą pojawiać się nieco później, niż to uprzednio zakładano. Określenie spotykane jeszcze w podręcznikach psychiatrii i artykułach naukowych.
3. Cechy/tendencje/zachowania autystyczne – terminy te bywają wykorzystywane przez diagnostyków. Wiąże się to z trudnością diagnozy i unikaniem jednoznacznych określeń. W sytuacjach wątpliwych znacznie właściwszym jest termin „autystyczne zachowania”, który odnosi się do obserwowanego zachowania, a nie trwałych cech dziecka.
4. Autyzm dziecięcy – jest to stara nazwa autyzmu w klasyfikacji ICD Światowej Organizacji Zdrowia. Nazwa jest krytykowana za

wynikającą z niej sugestią, że autyzm występuje tylko u dzieci, podczas gdy w rzeczywistości u większości osób jest zaburzeniem trwającym przez całe życie.

5. Zaburzenia autystyczne – to nazwa autyzmu w klasyfikacji DSM Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego.
 6. Autyzm nietypowy – termin uwzględniony w klasyfikacji ICD-10 do opisanie nietypowego przebiegu autyzmu. Nietypowość polega na braku zaburzeń w jednym z trzech osiowych obszarów lub dotyczy czasu wystąpienia symptomów.
 7. Wysoko funkcjonująca osoba z autyzmem – określenie do opisanie osób o dobrze rozwiniętych zdolnościach intelektualnych.
 8. Nisko funkcjonująca osoba z autyzmem – określenie dotyczy osób, u których autyzm współwystępuje z niepełnosprawnością intelektualną.
 9. *Autistic spectrum disorders* – termin współcześnie popularny; obejmuje, poza autyzmem dziecięcym, zespół Aspergera, zespół Retta, dziecięce zaburzenia dezintegracyjne i inne całościowe zaburzenia rozwoju.
- Obecnie klasyfikacja Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego wprowadziła kilka istotnych zmian. W DSM-5, w przeciwieństwie do DSM-IV, zmieniono nie tylko liczbę rzymską na arabską, ale zrezygnowano przede wszystkim z terminu „całościowe zaburzenia rozwoju”. Wiele wątpliwości budziło zniknięcie terminu zespół Aspergera. Tu problem jest szerszy, bowiem zastąpiono trzy

6 W zestawieniu tabelarycznym terminy używane w odniesieniu do autyzmu, zob. E. Pisula, *Od badań mózgu do praktyki psychologicznej. Autyzm*, Sopot 2012, s. 19.

jednostki: „zaburzenia autystyczne”, „zespół Aspergera” i „całościowe zaburzenia rozwojowe” niezdiagnozowane inaczej – jedną jednostką nazwaną „spektrum zaburzeń autystycznych”⁷. Zmiany zakresowe, klasyfikacyjne i terminologiczne świadczą o rozwoju prac badawczych, podejmujących próbę doprecyzowania fenomenu autyzmu, który dotyka ludzi w coraz większym stopniu na całym świecie.

Przywołana już E. Pisula oparowała na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego (2010) własne dane epidemiologiczne, dotyczące tylko dzieci i młodzieży w Polsce w wieku 1-19 lat⁸:

Wiek (w latach)	Wielkość populacji	Oszacowana liczba dzieci z autyzmem
1-4	1 455 941	1456-2912
5-9	1 838 694	1839-3678
10-14	2 170 630	2171-4342
15-19	2 664 171	2664-5328

Z pewnością można prowadzić dyskusję, co jest przyczyną wzrostu częstości występowania autyzmu, niemniej w praktyce, w prawie każdej parafii, spotykamy już osobę z autyzmem i jest to dla duchowieństwa i katechetów realnym oraz powszechnym wyzwaniem, jak wesprzeć te osoby i ich rodziny, aby ze swoimi problemami nie pozostali na marginesie życia parafialnego. Ten problem według szacunku naukowców dotyka 1% populacji – to oznacza ponad 70 milionów ludzi na świecie,

którzy są obecni na wszystkich kontynentach i w każdym państwie.

Autyzm – problemy rodziny

Ważne informacje dla duszpasterzy i katechetów dotyczą sytuacji rodziny osób z autyzmem. Rodzice dziecka z autyzmem najczęściej sami zauważają nieprawidłowości w ich rozwoju. Sami muszą znaleźć specjalistów od diagnozy, terapii oraz edukacji dziecka. W zależności od kraju i rozwoju wiedzy o autyzmie można przyjąć trzy modele postępowania i oceny, który mają duży wpływ na funkcjonowanie rodziny osoby z autyzmem.

1. Model medyczny, w którym rodzice słyszą, że jest to stan niezmienny. Zaburzenia mające podłoże genetyczne lub nabyte w trakcie rozwoju nie rokują żadnych szans na zmianę i można jedynie zmniejszyć dokuczliwość objawów. Taka relacja na linii personel – rodzice – dziecko powoduje poszukiwanie przez rodziców wciąż nowej diagnozy, w wyniku czego często nie dostrzegają potencjalności rozwojowych dziecka. Jest ono w rzeczywistości traktowane jako takie, którego nie można zbyt wiele nauczyć. Cały jego rozwój i całe życie ma być definitywnie destrukcyjne, naznaczone stygmatem autyzmu⁹.
2. Model behawioralny, w którym osobę z autyzmem ujmuje się przez pryzmat jej zachowań. Model powstał na podstawie badań eksperymentalnych nad warunkowaniem klasycznym,

7 Szerzej o nowych kryteriach diagnostycznych, zob. I. Chrzanowska, *Pedagogika specjalna. Od tradycji do współczesności*, Kraków 2015, s. 465-500.

8 E. Pisula, *Od badań mózgu do praktyki psychologicznej*, s. 24.

9 Zob. D. Kornas-Bielea, *Modele podejścia do autyzmu*, w: *Człowiek i autyzm. Autyzm i Lubelszczyzna*, red. A. Kiciński, Lublin 2010, s. 16-21. Zagadnienie stresu rodzicielskiego, jego przyczyn, przebiegu oraz radzenia sobie z nim, zob. E. Pisula, *Rodzice dzieci z autyzmem*, Warszawa 2012, lub wcześniejszą publikację tejże autorki, *Autyzm i przywiązanie. Studia nad interakcjami dzieci z autyzmem i ich matek*, Gdańsk 2003.

nad funkcją nagród i kar oraz różnego typu wzmocnień i wygaszania, nad stymulacją rozwoju oraz na podstawie sformułowanej koncepcji społecznego uczenia się. Osoby w nim pracujące dysponują dobrymi narzędziami diagnostycznymi oraz propozycjami ćwiczeń, dzięki którym osiągają dobre rezultaty. Rodzice są włączeni do pracy jako „najlepsi terapeuci”. Ryzyko jest związane z faktem specjalistycznej znajomości przez terapeutów jednej lub kilku metod i podporządkowaniu „pod nie” terapii dziecka. Trudny problem w perspektywie wychowania chrześcijańskiego powstaje wtedy, gdy terapeuta kreuje się na „guru” i odrzuca *a priori* chrześcijańską koncepcję życia¹⁰.

3. Model rozwojowy nie jest związany z żadną szkołą ani metodą terapeutyczną. Zakłada wczesne diagnozowanie spektrum autyzmu. Celem jest dostarczenie bodźców dla rozwoju poczucia bezpieczeństwa, zaufania i umiejętności kontaktu z innymi oraz tworzenia więzi. Bez względu na różnorodność objawów, stopień ich nasilenia, a także przebieg choroby zwraca się uwagę na słabe, ale i mocne strony osoby z autyzmem. Akceptuje się prawo osoby do inności i trudności życia rodzinnego. Ważna jest możliwość wychowania osoby ludzkiej, dzięki tkwiącemu w każdym człowieku wewnętrznemu impulsowi do rozwoju, sile wewnętrznej,

przejawiającej się w dążeniu do pozytywnego ukierunkowania zmian, do prawidłowego funkcjonowania na coraz wyższym poziomie. Model terapii dziecka ze spektrum autyzmu określany jest jako wielodyscyplinarny (holistyczny), wykorzystuje się w nim zarówno metody behawioralne, poznawcze, jak też inne poszukujące nowych rozwiązań¹¹.

Najczęściej ani rodzice dziecka ze spektrum zaburzeń autystycznych, ani najbliższe środowisko nie zdają sobie sprawy, ile wysiłku ich czeka, aby odnaleźć się w nowej, nieznanej sytuacji. Rodzice spodziewający się dziecka chcą, by było ono zdrowe, pełnosprawne, osiągało sukcesy i rozwijało się jak inne dzieci. Każde rozpoznanie złego stanu noworodka jest dla rodziców ogromnym ciosem, wstrząsem psychicznym. Wielu z nich nigdy nie słyszało o autyzmie. Wcześniejsza czy późniejsza diagnoza stawia przed rodzicami zadania, na które nie byli przygotowani. Przed wspólnotą chrześcijańską stoi wyzwanie objęcia braterską troską rodziców dzieci z autyzmem w tym dramatycznym momencie. Na pytania, które stawiają oni pod wpływem nieoczekiwanej sytuacji, często trudno znaleźć odpowiedzi. Wspólnota chrześcijańska powinna w duchu wiary racjonalnie wspierać rodziców dzieci z autyzmem, przezwyciężając stereotypowe myślenie na temat przyczyn takiego stanu.

¹⁰ Zob. D. Kornas-Biela, *Modele podejścia do autyzmu*, s. 21-29. Analiza behawioralnej organizacji zajęć odnosi się również do organizacji katechezy. Warto zwrócić uwagę, że na stronie internetowej Arilda Karlseña znajduje się niepokojące motto: „Jestem lepszy od Boga, chrześcijanie powinni się wstydić!”. Psycholog pisze, że jest radykalnym behawiorystą niewierzącym w duszę, ponieważ nikt jej nie widział. Przykazuje też: „Make love, not children”. Szerzej zob. A. Kiciński, *Katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce po Soborze Watykańskim II*, Lublin 2011, s. 343.

¹¹ Zob. D. Kornas-Biela, *Modele podejścia do autyzmu*, s. 29-34.

Podstawa programowa i Instrukcja tworzenia programu nauczania religii dla osób z autyzmem

Znowelizowana *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* po raz pierwszy uwzględnia katechezę osób z autyzmem¹². Katecheza osób z autyzmem wymaga przygotowania indywidualnych, a w niektórych przypadkach grupowych, programów katechetycznych. Istotne jest, aby katecheci – na miarę swych możliwości, przed przygotowaniem i zatwierdzeniem przez władze kościelne indywidualnego lub grupowego programu nauczania – dobrze poznali specyfikę autyzmu. O ile nauczyciele religii w szkołach specjalnych przeszli lepsze lub gorsze kursy z zakresu pracy pedagogicznej z osobami z autyzmem, to pojawienie się wielu z tych uczniów w szkołach ogólnodostępnych sprawia niemałe trudności. Napisałem: „lepsze czy gorsze”, bo niewiele jest kursów, na których porusza się zagadnienie katechezy specjalnej i nauczyciele religii często po omacku próbują aplikować wskazania ogólne do wychowania religijnego osób z autyzmem. Ważne jest, aby wszyscy katecheci znali *Podstawę programową*, która podkreśla, że głównymi objawami autyzmu są jakościowe nieprawidłowości wzaajemnych interakcji społecznych, jakościowe nieprawidłowości w porozumiewaniu się oraz ograniczone, powtarzające się i stereotypowe

wzorce zachowania, zainteresowań i aktywności. Podstawa jasno określa, że gdy autyzm łączy się z niepełnosprawnością intelektualną, należy stosować *Podstawę programową katechezy dla osób z niepełnosprawnością intelektualną oraz dydaktykę dla osób z autyzmem*¹³. Z pewnością istnieje już potrzeba znowelizowania i tej podstawy programowej, bowiem dorobek pedagogiki osób z autyzmem ciągle się rozwija i zmieniają się podstawy oświatowe dotyczące pracy z tymi osobami. Niemniej obecnie stosujemy normy zawarte w *Podstawie programowej z 2010 roku* i *Instrukcji pomocnej w przygotowaniu programu nauczania*.

Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach przyjęty podczas posiedzenia Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski w Białymstoku 9 czerwca 2010 roku zawiera *Instrukcję tworzenia programu nauczania religii dla osób z niepełnosprawnością intelektualną* zatytułowaną *Do takich bowiem należy Królestwo Boże (Mk 10,14)*¹⁴. Instrukcja może być dostosowana również do osób z autyzmem. Określa ona, że zakładane cele katechezy powinny służyć przede wszystkim towarzyszeniu uczniowi w nawiązywaniu autentycznego dialogu z Bogiem przez realizację wszystkich podstawowych zadań katechezy. Indywidualny program nauki religii zakłada pełne uwzględnienie

¹² Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2010. Tematyce katechezy specjalnej poświęcony jest rozdział VI (s. 103-126). Rozdział zawiera wprowadzenie teologiczno-pedagogiczne, które jasno podkreśla, że katecheza specjalna opiera się przede wszystkim na słowie Bożym zawartym w Świętej Tradycji i w Piśmie Świętym, które uczy, że każdy człowiek został stworzony na obraz Boży i jest zdolny do poznania oraz miłowania swego Stwórcy. *Podstawa programowa katechezy* określa założenia katechezy osób z niepełnosprawnością intelektualną, osób z autyzmem, osób niestyszających i słabo słyszających oraz osób niewidomych i słabo widzących.

¹³ Tamże, s. 123.

¹⁴ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, Kraków 2010, s. 225-233.

nie indywidualnego tempa rozwoju ucznia, zależnie od jego możliwości psychofizycznych. Indywidualny Plan Katechetyczny (IPK) zgodny z wymogami powstawania Indywidualnych Planów Edukacyjno-Terapeutycznych (IPET) został wzorcowo przygotowany i opublikowany w czasopiśmie „Katecheta”¹⁵. W tym miejscu zostanie zaproponowany materiał, który jest punktem wyjścia do opracowania indywidualnych programów katechetycznych dla osób z autyzmem.

Wszystkie osoby z autyzmem wymagają indywidualizacji pracy, dostosowania metod i form do potrzeb edukacyjnych i psychofizycznych. W przypadku występowania autyzmu połączonego z niepełnosprawnością intelektualną należy pamiętać o dwóch zasadach. Po pierwsze, dla osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim wybrany program nauczania religii (przygotowany w oparciu o obowiązującą podstawę programową dla uczniów szkół ogólnodostępnych) należy dostosować do specyfiki ich funkcjonowania. Przy omawianiu każdego tematu należy wychodzić od treści podstawowych, konkretno-obrazowych. Oprócz programu ogólnego wielu uczniów będzie dodatkowo wymagało zindywidualizowanego programu, w którym zostaną uwzględnione elementy wsparcia, opracowanego we współpracy z innymi specjalistami (np. logopedą, psychologiem, fizjoterapeutą). Zindywidualizowany program powinien mieć jako podstawę obszar dobrego funkcjonowania ucznia, jego zainteresowania i dążenia. Po drugie, ze względu na specy-

ficzny charakter edukacji religijnej uczniów z autyzmem i z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym, znacznym lub głębokim, a także z powodu indywidualnego tempa ich rozwoju program nauczania religii, zgodnie z *Podstawą programową katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, nie wyróżnia odrębnych celów, zadań ani treści dla kolejnych etapów edukacyjnych i poszczególnych klas.

Osoby z autyzmem i z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym ze względu na specyfikę rozwoju powinny pracować w oparciu o corocznie opracowywane indywidualne programy na bazie obowiązującej podstawy programowej katechezy dla nich. W celu realizacji integralnych funkcji: dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej szkoły lub miejsca pobytu osób z niepełnosprawnością intelektualną, program ten powinien być zharmonizowany z ich indywidualnym programem edukacyjno-terapeutycznym. Jest to ważne szczególnie w obszarze komunikacji (jednolite, specjalistyczne, często alternatywne metody komunikacji) oraz postępowania wychowawczego w sytuacji występowania zachowań nietypowych, trudnych. Program taki oprócz indywidualnych celów edukacyjnych, konkretnych umiejętności, w które zamierzamy wyposażać ucznia, powinien zawierać treści, to znaczy wymagania szczegółowe, procedury osiągania celów, rodzaje pomocy i wsparcia. Wszystkie osiągnięcia są planowane indywidualnie.

Podstawa programowa i propozycja Programu nauczania religii rzym-

15 Zob. A. Kiciński, *Indywidualny Program Katechetyczny (IPK) dla osób z niepełnosprawnością intelektualną i autyzmem. Studium przypadku*, „Katecheta” 55 (2011) nr 1, s. 4-11.

skokatolickiej wyznaczają zadania nauczycieli i treści programowe do IPK i do IPET, które są spójne i pozwalają problemowo i logicznie dostosować program do możliwości rozwojowych ucznia ze spektrum zaburzeń autystycznych¹⁶. Treści, to znaczy wymagania szczegółowe, winny uwzględniać indywidualne tempo rozwoju ucznia, zależnie od jego możliwości psychofizycznych. Najważniejszym kryterium doboru treści ma być rozwój życia religijnego ucznia w myśl zasady, że każda osoba, niezależnie od jej ograniczeń, jest zdolna do wzrostu w świętości (por. DOK 189). Realizacja treści wyznacza nauczycielowi religii wspomniane zadania. Natomiast zakres treści nauczania religii w kształceniu uczniów z autyzmem odpowiada indywidualnym potrzebom edukacyjnym i możliwościom psychofizycznym oraz duchowym uczniów. Przy realizacji treści nauczania i wychowania należy wykorzystać możliwości, jakie stwarza środowisko życia ucznia oraz baza materialno-dydaktyczna szkoły i parafii. Zakres treści nauczania religii ulega poszerzaniu w miarę nabywania przez uczniów wiadomości, umiejętności i sprawności.

Ze względu na specyficzny charakter katechezy uczniów z autyzmem, a także indywidualne tempo i zakres nauki każdego ucznia, osiągnięcia wynikające z poszczególnych zadań katechezy są planowane indywidualnie. Doświadczenie pracy z tymi osobami pokazuje jednoznacznie, że należy pracować w zespole, a nie pojedynczo. Stąd dokonywana okresowo przez nauczyciela religii, po konsultacji z zespołem specjalistów, wielospe-

cialistyczna ocena funkcjonowania ucznia umożliwia modyfikowanie indywidualnego programu katechezy i dostosowanie poziomu oczekiwanych osiągnięć ucznia do jego możliwości.

Procedury osiągania celów to zaplanowane konkretne metody, formy, środki dydaktyczne, którymi posłuży się nauczyciel religii, aby uczeń mógł osiągnąć indywidualne cele. Osoby z autyzmem, które nie mogą werbalnie wyznać swojej wiary, otrzymują wszystkie sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego w wierze rodziny czy wspólnoty, która im towarzyszy. Dlatego w zaplanowanych sposobach realizacji celów nie może zabraknąć niedzielnej liturgii (z rodziną bądź wychowawcą w internacie), corocznych przygotowanych z parafią rekolekcji wielkopostnych, pielgrzymek i innych doświadczeń religijnych. Więcej wskazań zawiera *Podstawa programowa i Program nauczania*, a obecnie zwrócimy uwagę na praktyczne zagadnienia, które mogą pomóc katechezie przy realizowaniu podstawowych sześcioletnich zadań katechezy i które należy uwzględnić przy pisaniu i realizacji IPK w oparciu o IPET.

Pierwszym zadaniem katechezy jest rozwijanie poznania wiary. Wiąże się z tym tworzenie sytuacji edukacyjnych. To nauczyciel tworzy te sytuacje. Nie skupia się na dysfunkcjach ucznia, ale na tym, co dziecku z autyzmem chce powiedzieć, i przede wszystkim poznać, czym się ono interesuje. Jeśli dziecko jest niskofunkcjonujące, to będą to karty pracy, które mogą go zainteresować i służyć przybliżaniu podstawowych prawd wiary.

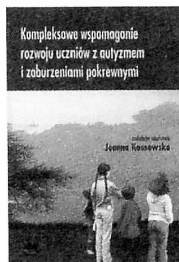
16 Zob. Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii*, s. 226-229.

Jeśli nauczyciel wybierze podręcznik i uczeń ma go do dyspozycji, to musi się go trzymać, lekcja po lekcji. Nie wolno niczego przekładać czy skracać. Istotne jest, aby następowało współdzielenie uwagi z uczniem. Spokojne zainteresowanie treściami przez obraz, dźwięk, ruch, ogólnie – wszelkie działania polisensoryczne, które odnoszą się do wszystkich zadań katechezy i katechety. Poznając zainteresowania ucznia, wychodzimy od tych treści, które on porusza i poruszają inni nauczyciele. Jeśli np. uczeń lubi zwierzęta, wychodzimy od treści związanych z jego zainteresowaniami i zaczynamy realizować zadanie: „Odkrywanie piękna przyrody i otaczającego świata oraz Boga jako jego Dawcy”, a uczeń poznaje treści związane z tematem: „Przyroda jako dar Boga”¹⁷. Stosujemy (kontynuujemy) wybrane metody innych nauczycieli i systematycznie wprowadzamy w wybrane treści poprzez czytanie, inscenizację, opowiadanie za pomocą PCS z fragmentem Pisma Świętego. Jeśli dziecko potrzebuje komunikacji alternatywnej lub wspomagającej, do każdego fragmentu Pisma Świętego katecheta w porozumieniu z logopedą i wychowawcą opracowuje tablicę tematyczną do opowiadania danego cytatu. Po opanowaniu przez ucznia jednego fragmentu, katecheta rozpoczyna pracę nad kolejnym. Gdy rozpoczynamy pracę w I klasie, uczniowie są przygotowywani do ślubowania. Najczęściej na początku nauczyciele używają zdjęcia dzieci, przy niepewności komunikacji ustalają sposoby mówienia słów „tak” i „nie” oraz korzystają z prostych symboli graficznych. Wykorzystu-

jąc te same formy, wzbogacamy je o treści religijne. Uczeń może wiele zyskać, jeśli dobrze stworzymy sytuacje edukacyjne. Może on opowiadać poznane fragmenty Pisma Świętego za pomocą PCS i innych form komunikacji i może oglądać wybrane obrazy, które przybliżają podstawowe prawdy wiary, bądź słuchać, dotykać, rysować, pokazywać itd. poznane treści szczegółowe. Katecheza osób z autyzmem nie tylko w zakresie rozwijania poznania wiary polega na wizualizowaniu i ukonkretnianiu treści.

Drugim zadaniem katechety jest wychowanie liturgiczne. Chodzi o kształtowanie umiejętności modlitwy poprzez tworzenie sytuacji edukacyjnych. Od wczesnego etapu edukacyjnego, czy to będzie Msza św. inauguracyjna, czy ślubowanie, zapraszamy do współpracy duszpasterza, który pomoże nam kształtować postawy zaufania jako podstawy nawrócenia i pokuty. Zadaniem katechety jest przybliżanie zwyczajów chrześcijańskich, związanych z obchodami roku liturgicznego. Uczeń w tym obszarze uczestniczy w prostych i krótkich modlitwach, w miarę możliwości często odwiedza kościół i wraz z nauczycielem przygotowuje salę do modlitwy, bądź bierze udział w uroczystościach związanych z rokiem liturgicznym. Kilka praktycznych uwag do realizacji tego zadania. Każde zaplanowane wydarzenie liturgiczne trzeba dokładnie zapowiadać. Nie wolno mówić ogólnie, np. „Odmawiamy o godz. 15 Koronkę do Miłosierdzia Bożego” albo: „W Wielkim Poście uczestniczymy w nabożeństwach”. Osoby z autyzmem będą próbować robić to zawsze i może to doprowadzić do konfliktów, jeśli nie

POLECAMY



„Kompleksowe wspomaganie rozwoju uczniów z autyzmem i zaburzeniami pokrewnymi”

red. Bożena Kossowska

s. 262, cena 34,80 zł
www.impulsoficyjna.com.pl
impuls@impulsoficyjna.com.pl

Monografia prezentuje twórcze sposoby wykorzystywane przez pracowników Zespołu Szkół Specjalnych nr 13 dla Dzieci i Młodzieży z Autyzmem w Krakowie, mając nadzieję, że Czytelnik odnajdzie w przedstawionych propozycjach inspirację do własnych działań podejmowanych wobec osób z autyzmem. Zaprezentowane metody mogą stanowić punkt wyjścia do tworzenia programów realizowanych w placówkach terapeutyczno-szkolnych dla uczniów z autyzmem.

będą mogły codziennie uczestniczyć w nabożeństwach bądź modlitwach w wyznaczonych godzinach. Należy w miarę możliwości, po uzgodnieniu z rodzicami, wybrać i dobrze zaplanować konkretne i możliwe do wypełnienia praktyki religijne. Nie każdy proboszcz musi się też znać na pracy pedagogicznej z osobami z autyzmem. Należy wprowadzić proboszcza w specyfikę pracy z osobami z autyzmem i często zapraszać go na zajęcia. Odnośnie komunikacji, podobnie jak w poprzednim zadaniu, katecheta przygotowuje zindywidualizowaną tablicę do komunikacji w zakresie wychowania liturgicznego (PCS, piktogramy) i we współpracy z kapłanem przygotowuje ucznia do sakramentu pojednania oraz Eucharystii.

Trzecim zadaniem katechety jest formacja moralna. Zadaniem katechety jest wprowadzanie w zasady życia chrześcijańskiego i kształtowanie sumienia. Uczeń ocenia swoje zachowanie w oparciu o przykazanie miłości Boga i bliźniego. Jeśli jest niskofunkcjonujący, rozróżnia dobro i zło w oparciu o przygotowane dla niego historie obrazkowe. Każda historia posiada dwa zakończenia („dobre” i „złe”) – dotyczące życia szkolnego i domowego. Istotne są uwagi A. Prokopiak: „Dla osób rozwijających się typowo ważny jest kontekst różnych sytuacji, który może zmienić ocenę dobra i zła. Osoba z autyzmem potrzebuje jednoznaczności. Należy tu zwrócić uwagę na odpowiedzialność nauczyciela: od tego, jakich przykładów dostarcza, w tym szczególnie obrazów (ilustracje, filmy, seriale,

bajki, gry komputerowe itp.), zależy rozumienie zasad i postępowanie w życiu codziennym osoby z autyzmem. Trudności te nie wynikają z braku empatii ani z braku systemu wartości i związanych z nim reguł moralnych, lecz z braku rozumienia cudzych umysłów”¹⁸. Wspomniany ekspert od pracy z autyzmem podkreśla, że: „Uwaga osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu często zatrzymuje się na cechach powierzchownych czy fragmentach przedmiotów, czy interakcji, ale nie na tych, które są najbardziej istotne dla innych. Ponieważ skupiają się na szczegółach, trudno jest im dostrzegać istotne cechy, tak odmiennie i o tyle ważniejsze od cech nieistotnych. Dlatego też, nawet po zidentyfikowaniu istotnych aspektów bodźców, osoby z autyzmem nadal dodawały nieistotne szczegóły, często zaciemniając swoje pierwotnie poprawne odpowiedzi”¹⁹.

Czwartym zadaniem katechety jest wychowanie do modlitwy. Nauczyciel ma zapewnić warunki edukacyjne, umożliwiające doświadczenie relacji z Bogiem²⁰. Poprzez te warunki uczeń aktywnie uczestniczy w wybranych i zapowiedzianych wcześniej nabożeństwach, na miarę swoich możliwości. Przy tym zadaniu należy skoordynować uwagi dotyczące wychowania liturgicznego, które były omawiane wyżej.

Piątym zadaniem katechety jest wychowanie do życia wspólnotowego. Chodzi tu o uczenie zasad współżycia społecznego. Pomoc uczniowi, który przez swoje zachowania może narażać się na wyizolowanie, czy nawet wyśmianie przez inne dzie-

18 A. Prokopiak, *Uczeń z zaburzeniami ze spektrum autyzmu na katechezie*, s. 65.

19 Tamże, s. 66-67.

20 Jedną z wielu metod, którą można tu zastosować, jest opublikowana w „Katechezie”, zob. A. Kiciński, *Katecheza osób z upośledzeniem umysłowym. Propozycja metody wspierającej rozwój religijny*, „Katecheta” 50 (2006) nr 12, s. 66-72.

ci, będzie wymagała wielu rozmów z innymi uczniami i ich rodzicami. Ważne jest, aby uczeń odnajdował w szkole i w klasie przyjazne dla niego miejsca. Często takie miejsca są wcześniej przygotowane i nie chodzi tu o izolowanie ucznia z autyzmem, ale danie mu możliwości – w miejscu bezpiecznym dla niego – do wyrażenia różnych emocji. Później taki uczeń może pomagać nauczycielowi, następnie innym uczniom w wielu prostych czynnościach. Kompetencji społecznych w szkole nabywa się codziennie poprzez udział całego grona pedagogicznego, od dyrektora przez nauczycieli po personel pomocniczy.

Szóstym zadaniem katechety jest wprowadzenie do misji. Zadaniem nauczyciela jest pomoc w doświadczaniu miłości Boga i budzenie chęci pomocy innym. Sprawdzone jest tu zakładanie i prowadzenie kół Caritas. Ponadto uczeń na katechezie bierze udział w modlitwie za misje i włącza się w konkretne działania szkolnego lub parafialnego koła Caritas. Trzeba pamiętać, że szkoły specjalne i ogólnodostępne włączają się w różne akcje charytatywne, które, odpowiednio ukierunkowane, mogą mieć charakter misyjny.

W dokumentach katechetycznych Kościoła katolickiego w Polsce jest wiele konkretnych wskazań, jak realizować katechezę osób ze spektrum zaburzeń autystycznych. Katecheta realizując swoje zadania, może wybrać z wielu propozycji. Istotne jest, by poznawaniu autyzmu towarzyszyła myśl o wszechstronnym poznaniu swoich uczniów, ich rodziców i rodzeństwa, ich parafii i całego środowiska życia. A będzie to wiele poradni specjalistycznych, w których spędzają godziny i dni na zajęciach terapeutycznych.

Istnieje w Polsce duża grupa ludzi dobrej woli, którzy całym swym życiem zaangażowali się w pomoc nie tylko w diagnozie, ale przede wszystkim we wszechstronnym rozwoju młodych Polaków z autyzmem. Te osoby ze swoim wykształceniem i postawą są darem Bożym w konstruowaniu właściwego programu katechetycznego. Nie tylko w katechezie specjalnej, choć tutaj szczególnie, katecheci są powołani i posłani, aby tworzyć ewangeliczny klimat przyjęcia, zrozumienia i konkretnej pomocy naszym siostram i braciom dotkniętym autyzmem.

Katecheza osób z autyzmem polega na spotkaniu „na moście” pomiędzy światem, który my znamy, a światem, który jeszcze nie do końca jest nam znany i w którym żyją osoby ze spektrum zaburzeń autystycznych. Dopiero gdy dochodzi do realnego spotkania, możemy towarzyszyć im we wchodzeniu na drogę życia chrześcijańskiego. Stosując podstawową zasadę wierności Bogu i człowiekowi, chrześcijański wychowawca może wybrać dogodnie dla każdej osoby i siebie metody z psychologii i pedagogiki specjalnej, musi jednak pamiętać, że korzystanie z dorobku dydaktyki nie zwalnia go z myślenia o Bożej pedagogii. Współczesna katecheza osób z autyzmem musi skupić się na próbie zintegrowania swoich oddziaływań z terapeutami, ze szkołą, wspólnotą parafialną i – przede wszystkim – z rodziną. Trzeba jednak podkreślić, że „zintegrowana” nie oznacza „umieszczona wewnątrz”, np. szkoły czy specjalnego ośrodka, lecz połączona siecią wzajemnych relacji odzwierciedlających miłość,

k która pozwala rozpoznawać uczniów Jezusa. Bóg nie jest abstrakcją, ale Żyjącym, z którym nawiązujemy relację. W tej relacji nasza umiejętność rozumowania jest względna. Osoba z autyzmem nie może być postrzegana jako dziwna i pozbawiona kontaktu z rzeczywistością. Trzeba docenić jej możliwości w takiej mierze, w jakiej je ona posiada. Jest to ewangeliczna służba niepełnosprawnym, aby nie ztratili swoich talentów, lecz je pomnożyli. Każ-

dy człowiek bowiem, także osoba z autyzmem, otrzymała je od Boga. Katecheza osób z autyzmem jest echem słowa Bożego: „Miłujesz [...] wszystkie stworzenia, niczym się nie brzydzisz, co uczyniłeś, bo gdybyś miał coś w nienawiści, nie byłbyś tego uczynił. Jakżeby coś trwać mogło, gdybyś Ty tego nie chciał? Jak by się zachowało, czego byś nie wezwał? Oszczędzasz wszystko, bo to wszystko Twoje, Panie, miłośniku życia!” (Mdr 11, 24-26).

Słowa kluczowe: autyzm, Indywidualny Program Katechetyczny, nauczanie religii w szkole.

EN

Autism. A person with autism spectrum disorder and catechesis

In this article we tried to find an answer to the question how to understand autism today and how to prepare for catechizing people with autism in order to enable them to grow in holiness. At the beginning the most current results of research are presented. The terminology concerning autism is organised and models of the functioning of ASD children's parents are shown. Then an innovative approach to creating Individual Catechetical Programs for children and youth with ASD is presented.

Key words: Autism, Individual Catechetical Program, teaching religion at school.

Ks. Andrzej Kiciński – doktor hab., profesor katechetyki KUL. Dyrektor Instytutu Teologii Pastoralnej i Katechetyki KUL. Wiceprzewodniczący Stowarzyszenia Katechetów Polskich, autor książki *Katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce po Soborze Watykańskim II*, autor kilkudziesięciu artykułów naukowych z zakresu katechezy osób z różnymi niepełnosprawnościami, katechezy dorosłych, formacji katechetów, kierunków katechetycznych, współczesnych katechizmów i nauczania religii oraz katechezy w Europie. Prowadzi stronę internetową www.katechetyka.eu.